

КОНТУР МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ЗАГРОЗ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Гудзь О.Є., д.е.н., гол. наук. співр. ННЦ „ІАЕ” УААН, м. Київ

В статті розглядаються можливості інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі України та загрози в умовах фінансової кризи та у зв'язку зі вступом нашої країни до СОТ

In the article possibilities of integrations processes are examined in the agro industrial complex of Ukraine and threat in the conditions of financial crisis and in connection with the entry of our country in worldwide point-of-sale organization

Постановка проблеми. Процеси світової фінансової та економічної кризи, відчутно позначилися на існуючих подіях аграрної сфери України. Водночас, ми не схильні вважати зовнішній фактор стрижневим. Несприятливі процеси на світових ринках, передусім, вип'ятили прорахунки останніх років в обраному аграрному курсі, які, зумовили значне загострення проблем аграрних відносин: невідконтрольність динаміки аграрних ринків, руйнація та бідність сільських територій; відсутність умотивованої аграрної стратегії і нездатність держави змінити ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Своє ставлення та переконливо обґрунтовані пропозиції щодо теоретико-методологічного базису та напрямів аграрного курсу України, в різний час висловлювало багато видатних вчених економічної аграрної науки, зокрема В. Андрійчук, В. Амбросов, В. Борисова, Н. Дем'яненко, С. Квапа, М. Кропивко, І. Лукінов, Г. Мазнев, М. Малік, В. Онегіна, П. Саблук, П. Стецюк, А. Чупис та ін. [6–16]. Їх фундаментальні дослідження наклали свій відбиток на осягнення суті проблем аграрних перетворень. На противагу цьому, варто відзначити, що нині, фактично відсутня наукова дискусія щодо зміни траєкторії аграрного курсу та удосконалення аграрної політики в Україні. Цим зумовлюється практична значимість, і наукова актуальність пропонованої розробки.

Метою статті є визначення передумов успішної реалізації стратегії економічного розвитку АПК.

Виклад основного матеріалу. Сучасна практика функціонування агроформувань України, близько сприймається в українському суспільстві і досить неоднозначно оцінюється, що переконливо підтверджує складний характер трансформацій в аграрній сфері і векторів їх розвитку.

З одного боку, сільське господарство, в кризових умовах виступило єдиним стійким сегментом економіки (виробництво обсягів продукції, за 2009 рік складало 104 млрд. грн., що на 0,1 відсотка більше ніж у 2008 році), який підтримував розвиток національної економіки у 2008 – 2009 рр.. Позитивна динаміка виробничих трендів сільського господарства в 2009 р., передусім, досягнута завдячуючи збільшенню виробництва м'ясної продукції. Обсяги тваринництва за рік виросли на 4,2 %, переважно за рахунок збільшення поголів'я свиней та птиці. При цьому, спостерігається тенденція до зниження поголів'я великої рогатої худоби, зокрема корів. Рослинництво стримувало динаміку розвитку галузі (обсяги виробництва за рік знизилися на 2,4 %). Хоча, у 2009 році зібрано 46.0 млн.т. зернових культур, що менше минулорічного врожаю (53,3 млн.т), проте є досить показовим. Серед провідних чинників, які сприяли нарощуванню темпів виробництва сільськогосподарської продукції, було, крім державної підтримки, рішення банків щодо пролонгації кредитів, залучених підприємствами агропромислового комплексу в минулі роки і надання нових кредитів. Натомість, обсяги кредитування банками підприємств агропромислового комплексу в 2009 році були скорочені порівняно з 2008 роком. Так, в 2009 році підприємствами АПК залучено кредитів в обсязі лише 5,8 млрд. грн., що майже в 3,5 рази менше, ніж у 2008 році,

Але, навіть у до кризовому 2007 р. на одиницю площі продуктивних земель вироблялося продукції сільського господарства на 37 %, а на душу населення на 32 % менше, ніж у 1990 р. Урожайність зернових та зернобобових в Україні становить 85 % від середньосвітового рівня і, по меншій мірі, в 2 рази нижче, ніж у розвинених країнах. Великі комплекси з виробництва яловичини і свинини майже повсюдно припинили свою роботу. Помітна частина виробництва свинини і яловичини перейшла в особисті селянські господарства, де переважає ручна праця, сезонне виробництво і незбалансоване годування. Більше 50 % продукції сільського господарства виробляють дрібні господарства населення.

Нині, повсюдно спостерігається низька економічна ефективність агроформувань, звуження сфери їх економічної діяльності, розповсюдження монокультуризації, недотримання сівозмін, формування нестійких і несприятливих агроландшафтів, екологодеструктивний тиск на земельні ресурси і навколишнє середовище, змушений імпорт продовольчого зерна, після активного його

експорту, великі виробничі витрати, злет фінансових ризиків, зниження фінансової стійкості, втрата платоспроможності, спустошення і занепад сільських територій (частка безлюдних і деградуючих сіл більше 40 %), неймовірна бідність сільського населення

Вочевидь, пояснення цього, слід шукати в самому сценарії трансформації села – приватизація, через штучне банкрутство сільгоспідприємств, подрібнення їх і викуп за безцінь.

Здійснення глибоких перетворень аграрної сфери було викликано необхідністю розширення виробництва і поліпшення галузевого балансу. Після реформування переважно, новостворені агроформування мали розміри від 1 до 5 тис. га, а середній розмір фермерських господарств становив 92,1 га. Таким чином, використовуючи 42,4 % сільськогосподарських угідь, вони виробляють більше 50 % валової продукції сільського господарства, але їх фінансовий стан окреслюється низькими і нестабільними темпами розвитку, оскільки близько половини з них працює зі збитками.

Специфікою функціонування агроформувань України є те, що лівова їх частка орендує землю у великої кількості власників (91,2 % сільськогосподарських угідь взято агроформуваннями в оренду), оскільки, в результаті реформ відбулися процеси ділення угідь на дрібні частки. Це суттєво впливає на фінансовий стан агроформувань передусім завдячуючи істотним орендним виплатам. Обсяг продукції сільського господарства, виданий пайовикам в рахунок орендної плати за земельно-майнові паї в 2000-2008 рр. становив майже 6,6 %. А витрати на такі цілі досягали понад 10 % виручки, і більше ніж 14 % всіх сукупних витрат агроформувань.

Крім того, ціни на товари і послуги виробничого призначення для сільського господарства збільшилися в 9,4 рази. Не сприяє нарощуванню виробництва і фінансовому оздоровленню агроформувань діюча система оподаткування. Співвідношення прибутку і податків становило 2,76 – 7,48 %. Частка податків у виробничих витратах складала 6,9 – 8,3%.

Оподаткування досягло такого рівня, який робить сільське господарство не вигідною сферою вкладення капіталу, затримує структурну перебудову, показник тиску податкового навантаження різко збільшився. Існуюча система оподаткування суб'єктів аграрної сфери, практично, регулює лише виробничу функцію сільських територій та сільського населення на шкоду всім іншим. Тому, деградація сільського господарства, на більшій частині території України, нині є закономірним наслідком непродуманої, однобічної орієнтації на збільшення поточних доходів бюджетів усіх рівнів. Система оподаткування суб'єктів аграрної сфери не повинна виконувати деструктивну, руйнівну і гальмуючу функцію щодо розвитку сільськогосподарського виробництва, натомість, вона повинна ринковими методами сприяти наближенню за якістю та ціною нашої продукції з кращими світовими аналогами.

За нашим переконанням, необхідно збереження пільгового режиму оподаткування аграрної сфери задля прискорення його виходу з системної кризи. А втім, він повинен мати диференційований характер, виконувати, передусім, стимулюючу роль щодо зниження енергоємності виробництва. Після того, як будуть досягнуті позитивні та стабільні результати (нарощування обсягів виробництва продукції та підвищення рівня його рентабельності не нижче рівня 35-40 %), доречно було б переглянути принципи система оподаткування суб'єктів аграрної сфери.

Також, зменшено фінансову підтримку суб'єктів аграрної сфери на 88,3 грн. у розрахунку на 100 гектарів сільськогосподарських угідь, при постійному коливанні їх обсягів від 1,3 млрд. грн. у 2003 році до 7,1 млрд. грн. в 2008 році та не відповідності необхідному рівню, причому фінансова підтримка, переважно зорієнтовувалась на поточне споживання

Зазначене, дає змогу зробити кілька узагальнень. Передусім, серед науковців і населення немає однозначної оцінки обраного аграрного курсу та його наслідків. По-друге, переважна частина сільського населення схиляється до традиційних форм господарювання кооперативно-колективної системи і не може адаптуватися до трансформаційних змін. По-третє, найбільшу протидію з боку селян викликала ідея купівлі-продажу землі, що може призвести в майбутньому до посилення соціальної напруги та до непередбачених наслідків в Україні.

Змінити існуючу траєкторію аграрного курсу, що спричинила руйнацію села, слід було б ще на початковому етапі проведення аграрної реформи. Це підтверджували численні наукові, економічні та соціологічні дослідження, які фіксували наявність колізій, невдоволень та кризових явищ. Але до застережень, висновків і пропозицій науковців не прислухаються вже друге десятиліття. Доводиться констатувати, що відбулося знецінення ролі науки та місця вчених в державі. Як точно відзначав С. Цвейг „Зі створення світу всі біди виходять від доктринерів, що нестерпно оголошують свої думки, свій світогляд єдиною істинним”. Цим значною мірою і пояснюється глибина кризи, що охопила аграрну сферу України. „Якщо наукове знання не включене в систему владних відносин, то владні структури керують суспільством ґрунтуючись на соціальну міфологію”. Очевидно, зазначений чинник гальмування перетворень та викривлень аграрного курсу є центральним.

Незважаючи на те, що аграрний курс все більше визнається вченими, спеціалістами та селянами

спотвореним й збанкрутілим, він все одно залишається незмінним. Влада демонструє свою неорганізованість і безпорадність у питаннях його визначення та здійснення необхідних аграрних трансформацій. Така хибна практика щодо втілення аграрної реформи в життя дезорієнтує сільське населення, ускладнює розуміння ним становлення товарних відносин на селі і землі як товару. Все більш загострюються земельні проблеми.

Таким чином, аграрні трансформації, що здійснюються за невмотивованим курсом та міфічним сценарієм, не досягли бажаних результатів, вони майже повністю зруйнували матеріально-виробничу, організаційну, управлінську структуру господарств, не сприяли їх модернізації та адаптації до якісно нових вимог ринкової економіки. Вони зруйнували інфраструктуру села, ліквідували численні установи культури, освіти, охорони здоров'я, а їх результати заклали фундамент для знищення самої можливості відтворення та розвитку аграрного потенціалу в Україні. І головне, ніхто з високих посадових осіб у державі не поніс ні моральної, ні адміністративної відповідальності за допущені помилки, прорахунки щодо визначення траєкторії поступу аграрної сфери. Останнім часом безліч разів змінювався уряд України. Проте зміни складу уряду майже, не впливали на зміни векторності аграрного курсу. Практично, всі роки формування і здійснення аграрних перетворень, брак довгострокових державних пріоритетів, стратегій та відповідальності за їх повномасштабне впровадження в аграрній сфері, підмінено короткостроковими програмними урядовими документами, які скасовувалися раніше кінцевого терміну їх дії. Розрив між змістом програмних документів та їх впровадженням є характерною особливістю України, що є стрижневим чинником гальмування, пробуксовки необхідних трансформаційних змін і повільного просування в напрямку досягнення високих темпів розвитку сільського господарства. Водночас, потрібно визнати, що виконання навіть прийнятих документів носить формальний характер, а ключові установки не виконуються. Урядові дії часто не відповідали задекларованим цілям. Крім того, підґрунтям аграрного курсу є оптимістичний, але малоймовірний сценарій.

Наявний стан аграрної сфери, передусім, зумовлений активним впливом хибної траєкторії аграрного курсу, діючим механізмом управління, а також низкою факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. З поміж цих чинників, одним з визначальних резонно визнано проблеми інтеграції. Досвід переконливо свідчить про те, що процес концентрації через інтеграційні процеси – це не тимчасове, а всеохоплююче явище, яке характерне для всіх суб'єктів економічної діяльності, але з різними за інтенсивністю, щільністю і формами прояву та розвитку.

Поняття „інтеграція” є багатоплановим та емним, що вимагає глибокого і широкого дослідження. Щоб цей процес проходив не стихійно, необхідний надійний фундамент, що забезпечує розробку і здійснення практичних рішень.

В економічній літературі термін „інтеграція” набув широкого поширення. У самому загальному значенні інтеграція (від лат. Integratio – відновлення, заповнення, від integer - цілий) являє собою „логічне поняття, що означає стан взаємозв'язку окремих диференційованих систем і функцій системи, організму в цілому, а також процес, що веде до такого стану” [3]. Саме таким чином трактує інтеграцію сучасна енциклопедична література.

Укладачі Великої радянської енциклопедії, давали наступне визначення: „інтеграція – це коаліційне об'єднання діяльності деяких функцій організацій при збереженні ними юридичної та, частково, економічної самостійності (частина більш загальних закономірностей процесів розвитку і еволюції форм капіталу)” [1]. Водночас, як синоніми застосовуються інші споріднені дефініції: злиття, консолідація, об'єднання, концентрація, централізація тощо.

Важливо відзначити: таке об'єднання має призводити до підвищення господарської та інвестиційної активності учасників альянсів. Водночас, має спостерігатися і економія витрат. У цій й полягає ефект інтеграції, в її синергії. Зазвичай акцентують, характеризуючи інтеграцію, що це об'єднання економічних, організаційних, технологічних та інтелектуальних ресурсів на підґрунті взаємної участі, при здійсненні компромісного та ефективного управління. При цьому передбачається, що: реалізуються пріоритети, що поліпшують якість життя (проблеми зайнятості, соціальний устрій суспільства і так далі); розвиваються перспективні виробництва, збільшується випуск конкурентоспроможної та якісної продукції; поліпшується інвестиційний клімат; прискорюється освоєння досягнень НТП.

На рівні самих інтеграційних утворень актуальною проблемою є вивчення характеру взаємодії учасників, а також аналіз та вимір ефективності інтеграційних утворень. Натомість, аналіз ефективності, потребує розробки теоретичного та методологічного інструментарію.

Інтегруючись, будь-який економічний суб'єкт прагне до придбання переваг: довгострокових і середньострокових; економічних; політичних тощо. Це відображає суперечливість даного явища і необхідність дослідження різних форм його прояву. У концептуальному плані необхідно ставити

питання і про саму основу інтеграційних процесів: яка діалектика їх розвитку; види синергетичних ефектів інтеграції, ступінь їх результативності; який зв'язок інтеграції та побудови бізнесових імперій; яка оптимальна ступінь інституціалізації інтеграційних формувань, тощо.

Пошук відповідей на ці питання дозволить зрозуміти тенденції та пріоритетні напрямки інтеграції, масштаби і конфігурацію інтеграційних утворень, їх вплив, на функціонування агроформувань та аграрної сфери загалом. Такі питання взаємозв'язку і взаємовпливу інтеграції та їх територіального розташування, інтеграції і рівнів економічного розвитку агроформувань та аграрної сфери загалом, і звичайно, аналіз самого змісту інтеграції (види, цілі, учасники, механізми, етапи) є нині на часі.

Історія розвитку світового сільського господарства яскраво демонструє, що в цій галузі вже давно простежується тенденція інтеграції виробництва, формою прояву якої стало скорочення кількості фермерських господарств і зростання розміру землекористування та обсягів виробництва.

Існуючі світові тенденції щодо розвитку інтеграційних процесів з подальшою концентрацією виробництва не обійшли стороною й українську аграрну сферу. Нині, 1,3 % всіх господарств – надвеликі агрохолдинги (понад 20 тис. га). Вони розпоряджаються близько 20 % сільськогосподарських угідь. Так, наприклад, тільки до складу ТОВ „Астарта Київ” входить 7 цукрових заводів, вона використовує 133,5 тис. га ріллі, при цьому вирощуючи цукровий буряк, зернові, соняшник, м'ясо ВРХ, виробляючи комбікорми, консервовані овочі і фрукти тощо. Вони ведуть високоінтенсивне і високомеханізоване виробництво, з обмеженою кількістю робочої сили, віддаючи перевагу, мобільним бригадам найманих працівників, ігноруючи місцевих селян та реєструючись, переважно у великих містах. Водночас, саме вони спричинили, те, що частка соняшнику в структурі загальної посівної площі досягає в середньому 14-15%. Загально визнано, що „холдинг – фірма, що володіє іншими фірмами. Чисті холдинги займаються тільки тим, що контролюють свої дочірні структури і одержують від них прибуток (дивіденди)”. Змішані холдинги можуть здійснювати і певну підприємницьку діяльність. Межі діяльності холдингу чітко означені: ніякого оперативного втручання в діяльність дочірніх структур. Тільки контроль за фінансами та стратегічне планування. А, вітчизняні агрохолдинги прагнуть тримати все під своїм безпосереднім контролем.

Крім того, дрібні та середні підприємства все частіше починають активно використовувати фінансові ресурси вітчизняних та іноземних партнерів, великих компаній, а також міжгосподарське фінансування на умовах: аутсорсингу, створення спільних підприємств; спільного вирощування рослинних культур; безпроцентної позики; кредитування під майбутній урожай; суборенди землі; фінансування дочірнього підприємства, підрозділи або філії; співробітництва; лізингу; проведення науково-дослідних робіт у рослинництві і тваринництві. На умовах фінансування виробничої діяльності, 17% фінансових ресурсів отримали дочірні підприємства, філії та підрозділи від підприємств засновників. На умовах спільного вирощування та суборенди землі отримано 4% фінансових ресурсів. Важливу роль у фінансовому забезпеченні агроформувань починають грати міжгосподарські агропромислові формування. Як правило, вони прагнуть до створення замкнутого технологічного циклу, в якому зберігається і розвивається сировинна зона – агроформування.

Частка залучених агроформуваннями фінансових ресурсів від іноземних інвесторів, зросла, і якщо в 2001 році складала – 1,9%, то вже в 2003 році – 5,9%. Натомість, в 2004 році динаміка залучених агроформуваннями фінансових ресурсів істотно погіршала: загальна сума складала 20,3 млн. дол. США, а частка – 1,3%. Це було спричинено істотними втратами інвесторів через неврожай 2003 року. У 2006 році обсяг фінансових ресурсів від іноземних партнерів склав 383,0 млн. дол. США, (1,8%).

Взагалі, за нашим розумінням, помірна присутність іноземного капіталу в економіці аграрної сфери є бажаною, адже вливання цього капіталу супроводжується застосуванням нових технологій, техніки, обладнання, сучасних методів ефективного менеджменту, нової корпоративної культури тощо.

Інтеграційні процеси еволюціонують, трансформуються, змінюють характер відносин їх учасників, зумовлюють заміну традиційних економічних механізмів сучасними, інноваційними. У цьому аспекті цікавою видається позиція таких зарубіжних вчених, як Г. Дінза, Ф. Крюгера і С. Зайзеля. Вони стверджують, що в конкурентній боротьбі компанії, щоб вижити, повинні постійно збільшуватися. Цю ж думку підтверджує Г. Паламарчук, який після проведення відповідних досліджень пише, що в розвинених країнах більша частина економіки базується на великих інтегрованих корпораціях.

Потрібно підкреслити, що помітною особливістю в Україні було те, що з початком трансформаційних змін, інвестори, які вкладали суттєві обсяги капіталу в агробізнес, очікували швидкої віддачі, великих прибутків. Тому інтеграційні процеси у сільському господарстві з його

капіталізацією на початковій стадії (2000-2005 рр.), здійснювалися хаотично, без системно. Однак в останні роки інтеграційні процеси в агробізнесі здійснюються досить рельєфно, за певними напрямками.

Принципово нові можливості економічного простору надають рівні умови і розширюють перспективи для учасників бізнес-співтовариств, але, з іншого боку, і підвищуються вимоги до їх підзвітності, надання об'єктивної інформації, прозорості їх діяльності і забезпечення адекватного реагування суспільства на неї. Подібна філософська передумова представляється особливо правомірною для інтегрованих структур і формувань,

Метою інтеграції зазвичай є – отримання додаткового прибутку або будь-якої іншої форми вигоди, а також підвищення стійкості функціонування інтегруючих господарських одиниць. Поряд з цим, можна виділити наступні додаткові цілі, характерні для різних форм інтеграції: поліпшення дієвості управління між інтегруючими господарськими одиницями, їх взаємодії; підвищення конкурентоспроможності на ринках товарів; координації зусиль в сфері НДДКР, маркетингових дослідженнях, випуску нових видів продукції та просування їх на ринок; освоєнні нових територіальних ринків. Однією з цілей інтеграції також, є розширення ринку збуту своєї продукції; одним із способів досягнення цієї мети служить інтеграція з підприємствами в інших регіонах і країнах; диверсифікація ринків. Можливість роботи на різних ринках дозволяє краще використовувати ресурси і підвищує ефективність і стійкість відтворювальної системи.

Необхідність досягнення вищезгаданих цілей, з нашої точки зору, – важлива причина інтеграції. При цьому відбувається не тільки „коаліційне об'єднання діяльності деяких функцій організацій при збереженні ними юридичної та, частково, економічної самостійності” [1], а й „...покращення стану ... організму в цілому, а також процес, що веде до такого стану”. [3]. Тобто відбувається об'єднання фінансових ресурсів, науково-технічних, виробничих і інших можливостей різних підприємств і організацій. На думку А.Є. Дворецької та Ю.Б. Нікольського „сам прибуток не є метою інтеграційних структур; він може бути метою лише для окремих її учасників. Мета – не нарощування власних капіталів, а можливість контролю та управління капіталами в інтересах всієї структури, що дозволяє стійко почувати себе в її середовищі кожному окремому її учаснику”[13].

Але, на нашу думку, якщо в інтеграційній структурі не сформувався і не задіяний відповідний механізм реалізації загальних економічних інтересів, то така структура в кінцевому підсумку виявиться нежиттєздатною. Крім того, „контроль і керування капіталами” являють собою не мету, а засоби, елементи механізму досягнення мети, якою є зростання прибутковості і підвищення фінансової стійкості кожної організації, що входить до інтеграційного формування. Інакше кажучи, зростання прибутковості всіх учасників інтеграційної структури (банків, промислових підприємств, торгових, науково-технічних організацій тощо) у поєднанні з підвищенням їх фінансової стійкості – реальна кінцева мета формування і функціонування інтеграційних структур. Досягнення реальної кінцевої мети здійснюється шляхом реалізації інвестиційних та інших програм.

Висновки. Таким чином, не проведені дуже важливі для аграрної сфери структурні реформи, не відбулася модернізація державної підтримки та податкової системи, не врегульовані до необхідного економічного рівня ціни і тарифи, не вжито заходів з розвитку інфраструктури та фондового ринку. Обраний аграрний курс, суперечив пропозиціям науковців, що призвело до руйнації інфраструктури села, ліквідації численних установ культури, освіти, охорони здоров'я, а його результати заклали фундамент для знищення самої можливості відтворення та розвитку аграрного потенціалу в Україні.

Нині існує ймовірність проведення великої кількості жорстких поглинань, тому активність процесів концентрації в аграрній сфері України, тільки посиляться протягом найближчих років, і поглинання залишаться інструментом подальшої реструктуризації агроформувань.

Проблеми інтеграційних процесів аграрної сфери України проявляються в наступному: відмінність інтересів селян, держави та засновників інтеграційних об'єднань; відсутність сукупної ефективності інтеграційних процесів; відсутність розробок щодо чітких планів і змісту інтеграції; розбіжність позицій вчених, держави та учасників щодо цілей та механізмів інтеграції; необхідність відповідності доктрин і зближення позицій; визначення меж інституційного оформлення інтеграції; відсутність механізмів вирішення розбіжностей; зростання вимог до об'єктивності інформації та прозорості діяльності учасників інтеграції та можливості адекватно реагувати на ситуацію. Критичне осмислення цих проблем розкриває як складність визначення нової траєкторії аграрного курсу, так і неможливість швидкого однозначної і простого їх вирішення.

Складність їх рішення підсилюється тим, що, з одного боку, необхідно забезпечити продовольчу безпеку, наповнення бюджету, а з іншого, – наріжним каменем нової траєкторії аграрного курсу має бути забезпечення стійкого, поступового відродження сільського господарства, з його переходом на більш досконалі технології, при сучасних формах ведення виробництва, на базі

нових цінностей та ідей, якісно нових вимірів і підходів, адекватних ринковим дифузій, запитам та викликам сьогодення.

Враховуючи, зростаючу глобальну конкуренцію і загрози економічному росту в довгостроковій перспективі, головними передумовами успішної реалізації наздоганяючої, а тим більше проривної стратегії розвитку аграрної сфери економіки України, повинні бути: дієвість та виваженість аграрного курсу, державного управління і координація політики економічного зростання, сприятливе ділове середовище, інноваційність системи, якість людського капіталу та його розширене відтворення, сучасна інфраструктура. У жорстких тисках конкуренції в кризовий та після кризовий період найбільший внесок у зростання може забезпечити тільки здатність аграрної сфери адаптуватись на основі інтеграційних процесів.

Література.

1. Большая советская энциклопедия. Т. 9. / Гл. ред. А.М. Прохоров – 3-е издание. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 513 с.
2. Борисов А.Б. Большой экономический словарь – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.
3. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 178 с.
4. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1984 – 1600 с.
5. Современный финансово-кредитный словарь. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 526 с.
6. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; За ред П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
7. Дем'яненко М.Я., Гудзь О.Є., Стецюк П.А. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика): монографія. –К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 302 с.
8. Гудзь Е.Е. Особенности становления и тенденции развития интеграционных процессов в АПК Украины: финансовый аспект // Интеграция и дезинтеграция в агропромышленном комплексе экономики: традиционный и инновационный подходы. – М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2009. – 925 с. – С. 438–445.
9. Гудзь Е.Е. Повышение конкурентоспособности АПК Украины с помощью интеграционных процессов: финансовый механизм // Материалы II Международной научно-практической конференции „Экономический рост республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость”. – Минск: БГЭУ. – 2009. – т. 2. – 367 с. с.11–12.
10. Ринкова трансформація економіки АПК: Кол. монографія у 4 ч. /За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. – Ч.3: Фінансово-кредитна система. – К.: ІАЕ, 2002.– 477 с.
11. Буздалов И.Н. Аграрная теория: концептуальные основы, исторические тенденции, современные представления / РАСН. Всерос. ин-т агр. проблем и информатики им. А.А.Никонова. - М.: Academia, 2005
12. Крылатых Э.Н., Строкова О.Г. Аграрные аспекты присоединения к ВТО стран СНГ //Аграрная Россия. - 2003. - N 1
13. Никольский С.А. Аграрный курс России (мировоззрение реформаторов и практика аграрных реформ в социально-историческом, экономическом и философском контекстах). - М.: КолосС, 2003
14. Сакада М.О. Ставлення респондентів до змін у реформованому українському селі // Український соціум. - 2005. - № 1 (6). - С.54-59.
15. Стецюк П.А. Влияние макроэкономической среды на формирование и использование финансовых ресурсов сельскохозяйственных предприятий Украины // Интеграция и дезинтеграция в агропромышленном секторе экономики: традиционный и инновационный подходы. – М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2009. – 952 с. – С. 445-451.
16. Стецюк П.А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 370 с.
17. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: www.ukrstat.gov.ua.